

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

CÍMKÉPUNK:

„Eolypila”
gőzfejlesztő
készülék
Lavoisier
laboratóriumából
(Lavoisier,
a modern
kémia
úttörője
c. cikkünkhöz)

SZÁMUNK TARTALMA:

147. **ÖRMÉNY MAGYAROK**
Korbuly Domokos
151. **FOLYÓBÓL TÁROZÓTAVAK
LÁNCOLATA**
Wiegand Győző
155. **MIT ÁBRÁZOLNAK?**
Dr. Xántus János
157. **NYELV ÉS ÉLET:
A SZIA ÉS A CSAU ROKONSÁGA**
Dr. Szilágyi Ferenc
158. **A HOMOSZEXUALITÁSRÓL**
Dr. Rácz István
163. **LAVOISIER, A MODERN KÉMIA
ÚTTÖRŐJE**
Dr. Horváth Ádám
168. **KIS MITOLÓGIA VI.
APHRODITÉ**
Castiglione László
174. **CSIGÁK ÉS KAGYLÓK —
MINT KÍSÉRLETI ÁLLATOK**
Dr. Pécsi Tibor
178. **ERDEI FÁINK NEMESÍTÉSE**
Ákos László
182. **A GONDOLKODÁS ISKOLÁJA**
183. **A TUDOMÁNY VILÁGA**
190. **TV- ÉS RÁDIÓMŰSOR**
192. **KISLEXIKON — REJTVÉNY**

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Lenin Svájcban ● Az ivari kromoszómák és a tulajdonságok I. ● A tudomány hazai műhelyeiben: A pirokorít ● „Somogyország” székvárosa, Kaposvár ● A családi közösség lélektani problémái III. ● A puli helve a nap alatt ● A gondolkodás iskolája ● Négy szemközt az orvossal ● A tudomány világa ● Rejtvény

**KEDVES
ÉLET ÉS
TUDOMÁNY!**

Kellő megemlékezés nélkül menünk el egy jelentős évforduló mellett. De még most sem késő az *Élet és Tudomány* hasábjain felhívni rá a figyelmet. 120 évvel ezelőtt, 1849. november 20-án adták át a Pestet Budával összekötő első állandó hídunkat, a

LÁNCHIDAT

a forgalomnak. Talán nem érdektelen ez alkalomból a nyilvánosság elé tárnom a híd építését vezető Clark Ádámnak ezen a napon a híd tervező mérnökéhez, William Tierney Clark-hoz Londonba írt levelét, amely kutatásaim során került elő:

„Kedves uram, e hó tizedikén írott soraimat már bizonyára kézhez vette. Tegnap érkezett ide Sina György úr, a hídépítő részvényes-társaság elnöke. Ma délben tizenkét órakor azután Haynau főparancsnokkal, ennek nagy kíséretével, Geringer polgári kormányzóval, valamint több más hatóság képviselőivel együttesen átmentünk a hídon, s ezzel azt megnyitották. Őszintén megvallhatom, hogy jómagam mélyen bánatos szívvel vizsgálgattam az idegen arcokat s arra kellett gondolnom, mennyire másként is történt volna itt sok minden, ha a mi oly nemeslelkű barátunkat, Széchenyit el nem veszítjük! Am ez történt a sors akaratából. Talán hát legyen így...

Egyébként minden a legcsendesebben folyt le. Mindössze a közönségnek megengedték, hogy ma éjjelig ingyen jöhessen s mehessen át a hídon.

(Folytatás a 157. oldalon)

**ÖRMÉNY
MAGYAROK**

Hazánkban kétezerre becsülhető azoknak a családoknak a száma, amelyekben él az örmény származás tudata. Az örmény nyelvet már nem beszélik, sőt az örmény betűket sem ismerik. Őseik háromszáz éve érkeztek a Kárpát-medencébe, mintegy hatszáz évi vándorlás után. Utjukat ezúttal csak vázlatosan követjük nyomon. Arméniából az első kivándorlók 706-ban indultak útnak a Kaukázus felé, amikor az országot megszállva tartó arabok a nahicseváni székesegyházba zárt örmény vezetőkre rágyújtották a templomot, a népet pedig elviselhetetlen adókövetéssel sújtották. Az ország egy része később visszanyerte önállóságát, és a magyar örmények ősei csak később hagyták el ennek a Bagratida örmény királyságnak a fővárosát: Anit (lásd az *Élet és Tudomány* 1968. évi 19. számát. — A szerk.) A szeldzsuk-törökök pusztításai elől 1064-ben a Krim-félszigetre menekültek. Miután azonban a török és tatár seregek 1475-ben elfoglalták Genova krími gyarmatvárosait, onnét is tovább vándoroltak a már korábban kialakult oroszországi, lengyelországi és moldvai örmény településekre. Ezek közül mi a moldvaiak nyomába szegődünk.

AZ ELSŐ ÖRMÉNYEK ERDÉLYBEN

Moldvában 1669-ben felkelés tört ki a nagy adók és az adószedők kegyetlenségei miatt. Az örmény lakosság egy része szintén csatlakozott a felkelőkhöz. A mozgalom leverése végett hadra kelt török sereg megtorlása elől az örmények közül 300 család átmenekült a Kárpátokon, és a Csíki- meg a Gyergyói-havasok helységében húzta meg magát. Három évig vártak ott a kedvező időre, amikor majd visszatérhetnek moldvai pátriájukba. Ezúttal azonban a hosszú háború teljesen konkretizálta Moldvát, olyannyira, hogy 1672-ben a suceavai (szucsavai) örmény püspök is kénytelen volt környezetével együtt Erdélybe menekülni. Ekkor az örmények letelepedési engedélyt kértek Apafi Mihály fejedelemtől. A fejedelem elfogadta őket, nem utolsósorban azért, mert elégedetlen volt a görög kereskedők működésével. A püspökséget Besztercén, a családok többségét Gyergyószentmiklóson és Csíkszépvízen telepítették le.

Ezekről a helyekről költöztek ki a XVII. század végéig kisebb csoportok Bátos, Ebesfalva, Fogaras, Görgényszentimre, Gyulafehérvár, Kanta, Petele és Remete helységekbe.

A betelepedett örmények a pápától elszakadt keleti szertartású örmény egyház hívei voltak. Római katolikus hitre térítésük végett a római egyház 1684-ben a botosáni születésű örmény Verzár Oxandiust küldte Erdélybe. Verzár két évig győzködte Ziliftárián Minász püspököt, hogy megértesse vele: a kereskedés, az ipar és a nemzeti vallás szabad gyakorlásához szükséges engedélyeket mindaddig nem kapják meg, amíg az ecsmiadzini katolikoszhoz (főpap) tartozó keleti örmény egyháznak a hívei maradnak. A püspök végül engedett (nem sokkal az áttérés után, 1686-ban azonban meghalt), de az örményeknek csupán a kisebbik része katolizált vele. Többségüket a püspökké kinevezett Verzárnak csak további két év múltán sikerült áttérítenie, mégpedig az 1687-ben uralomra került Habsburgok támogatásával.

**ARMENOPOLISZ
VAGY SZAMOSÚJVÁR**

A szétszórtan lakó örményeket Verzár egyetlen helyen kívánta összevonni. E cél érdekében az örmények 1700-ban a szamosújvári vár mellett megvásároltak egy földterületet, és azon 1713-ig felépítették városukat. Verzár oda helyezte át a püspökséget, és 1712-ben oda menekültek Besztercéről a, szászok kiűldözte örmények is. A városa hivatalos elnevezése kezdetben Örményváros vagy Armenopolisz volt, és csak a XVIII. század közepétől lett Szamosújvár.

Az a terv ugyan nem valósult meg, hogy minden örmény családot Örményvárosba telepítsenek, de maga a város így is az erdélyi örménység központjává fejlődött. Evtizedekig csak örmény lakossága volt, és ez mind lélekszáma, mind vagyoni helyzete tekintetében felülmúlta a másik három örmény telepet. (Ott teremtettem meg a múlt században a magyar armenológiai szakirodalmat Gábrus Zakariás, Lukácsy Kristóf és — kiválóan munkálkodva — az a Szongott Kristóf, aki

ÖRMÉNY MAGYAROK

huszonegy éven át az *Arménia* című folyóiratot is szerkesztette.)

Az erdélyi örmények egy főbíró vezetésével az *Örmény Compániát* alkották. A főbíró látta el az elsőfokú igazságszolgáltatási és a másodfokú közigazgatási teendőket. A Compániát 1735-ben kettéváltatták az erdélyi és a székely helységek szerint. A század közepén megszüntették a közös főbírói tisztségét.

NEMCSAK KERESKEDŐK

Tévesen terjedt el az a hiedelem, hogy a régebben szétszórtan élő örmények csak kereskedéssel foglalkoztak. Az Erdélyben letelepedett örmények között több volt az iparos, mint a kereskedő. A timár- és szűcséhek szabályzatát a kereskedőcéhvel egyidejűleg még Verzár készítette el. A csizmadiacéh szabályzatát 1721-ben Símai Salamon főbíró léptette érvénybe.

A szűcsök főleg báránybőrből készítették szőrméket. Ezeket Erdélyen kívül Debrecenben és Pesten adták el. A timárok kecskebőrt dolgoztak fel kordován- és szattyánbőrnek az erdélyi és a debreceni vásárok részére. Csupán Szamosújváron hús kordovánüzem működött. Erdélyen kívül Egerben és Temes-

várott is létesítettek „bőrfabriká”-kat. A különleges kordován- és szattyánbőrök a múlt század közepe óta lassanként kimentek a divatból, és ez az üzemek működésének is véget vetett.

A régi kereskedő nem boltban árult. Maga kereste fel a vevőt, a vásárlókhöz szállította az árut. Az erdélyi örmények főleg textiliával, fűszerrel, gabonával, borral, mézzel, állatbőrökkel, marhával, juhval, disznóval, dohánnyal és déligyümölcsökkel kereskedtek. A vagyonosabb kereskedők bejárták Ausztriát, Német-, Olasz- és Törökországot is. Visszajövet megrakták szekereiket az ottani árukkal, ily módon az exporttal együtt az importot is elvégezve. Az úgynevezett sátoros kereskedő Magyarországon és Erdély határain belül tevékenykedett, áruját székesen szállította, és a vásárokon nagy sátorból árulta. A vándorkereskedő lóháton járta a megye helységeit. Áruját két kosárban a lóva cipelte. Csak akkor került haza, ha kosarainak tartalmát kiárulta.

A kereskedők körén belül külön csoportba tömörültek a marhakereskedők. Ezek az erdélyi marhavásárokon megvették a sovány állatokat, és elhajtották őket az ország déli részein bérelt pusztákra. A török uralom alól legkésőbb felszabadult

magyar területeket ugyanis — azok elnéptelenedése és elmocсарasodása miatt — a kincstár bérbé adta. A bérlők között sok volt az örmény munkakereskedő: ők a sovány marhákat e dús legelőkön felhizlalva eladásra felhajtották Pestre, Bécsbe és más idegen városokba.

AZ ELMAGYAROSODÁS

Verzárnak 1715-ben bekövetkezett halála után az erdélyi örmény egyházkerület nem kapott püspököt. Megszüntetve az örmény szertartásnyelvű katolikusok önálló egyházi irányítását, csíkszépvízi, ebesfalvi, gyergyószentmiklósi és szamosújvári plébániáikat a latin nyelvű katolikus püspökség vezetésé alá helyezték. Majd 1786-ban a másutt lakó örményeket a latin egyházi nyelvű katolikus plébániákhoz csatolták. Ezzel az intézkedéssel az örményeknek több mint a felét kivették az örmény anyakönyvezés alól, valamint az örmény nyelvet és hagyományokat ápoló iskolák fenntartóinak, az örmény plébániáknak a hatásköréből — megindítva a családok elmagyarosodását.

A szamosújvári örmény múzeum oklevélgyűjteményének részlete

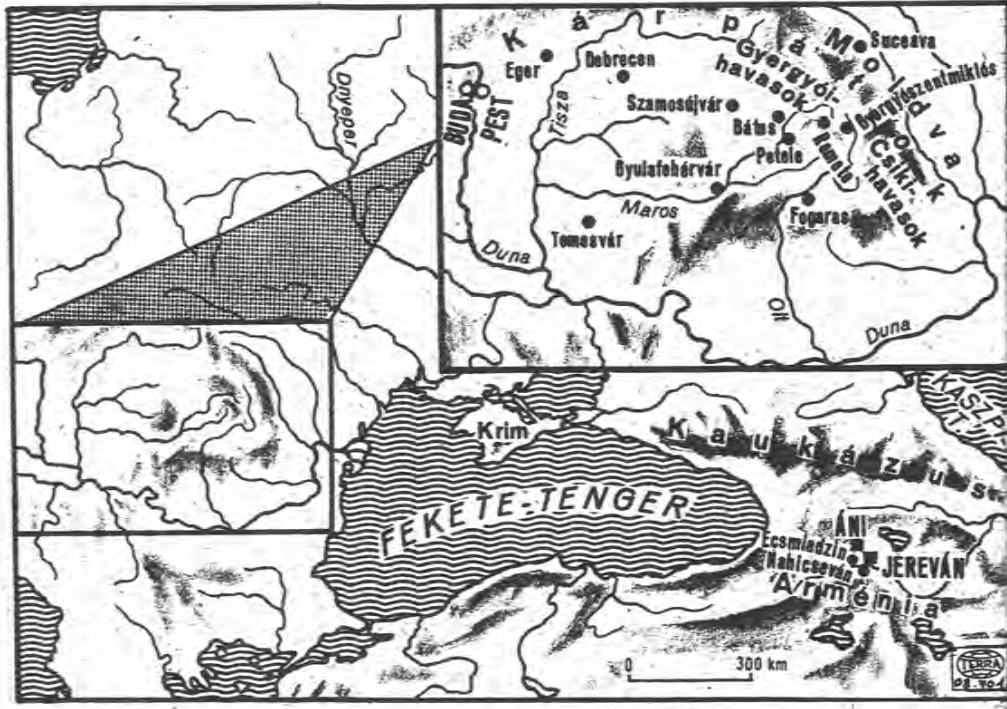

ÖRMÉNY MAGYAROK

A hetéves háború (1756—63) kiadásai annyira kimerítették az állampénztárt, hogy a háború céljaira felajánlott nagyobb — kétezer forintot felüli — adományért már nemességet adtak az adományozóknak. Ez akkor nagyon nagy pénz volt: harminc katonalónak az ára. De megérte, hiszen a nemesség azt jelentette, hogy az embert emberszámba vették, és a nemes a kereskedelmet is szabadon űzhette. Ezen az úton az 1760-as években huszonhét örmény család szerezte meg magának a magyar címeres nemességet. A „megnemesített” örmény családok többsége a XVIII. század végén megvásárolta az elárverezett pusztákat, a következő század elején pedig eladták az örmény telepeken levő házaikat, Pestre vagy a megyeszékhelyekre költöztek, és ott a század közepére már el is magyarosodtak. Thököly és Rákóczi szabadságharcában az erdélyi örmények még a labancok pártján álltak, ellenben az 1848/49-es mozgalmakban már — kevés kivétellel — a magyarság oldalán harcoltak. Nemcsak névtelen honvédek, hanem vezetőket is adtak a magyar szabadságharcnak. Ők adták Kiss Ernőt, és Lázár Vilmost az aradi vértanúk közül Czetz János tábornokot, Gyertyánffy Ferenc és Lukács Dénes ezredest, Lukács Sándor kormánybiztost.

A kiegyezés után megindult gazdasági és művelődési fejlődés, valamint az addig önálló Erdélynek Magyarországhoz való csatolása egyre több örményt vonzott Budapestre s a nagyobb városokba. Ők már gyengén beszélik az örmény nyelvet, magyar anyanyelvűnek és magyar nemzeti-ségűnek vallják magukat, és származásukra csupán az akkor latin egyházi nyelvű római katolikus valláson belüli vallási önállóságok: örmény nyelvű szertartásuk emlékeztet. A latin katolikus plébániák területén ez az utolsó ismertető-jelük is eltűnik.

A múlt század végén a Budapesten lakó magyar örmények számát már ezerre becsülték. Ezek akkoriban tervbe is vették egy örmény egyházi szervezetnek a létrehozását, de tervük megvalósulását megakadályozta a pénzügyi fedezet hiánya, no meg a magyar sovíniszták ellenzése. Ez utóbbiak ugyanis mint nemzetiségi követelést elleneztek az örmény plébánia felállítását. Csak az első világháború után Erdélyből Magyarországra költözött örmények szervezték meg 1920-ban a Magyarországi Örmények Egyesületét, majd 1924-ben a budapesti örmény katolikus

ÖRMÉNY MAGYAROK

egyházközséget. Ez utóbbi szervezet mintegy 300 taggal ma is működik a népi demokrácia által juttatott kápolnahelyiségben. Az örmények társadalmi szervezete az MSZBT Örmény Klubja, amely a Jeravánban, az Örmény SZSZK fővárosában aspiránsi tanulmányokat folytatott Szalmási Pál kandidátusnak az ösztönzésére 1964-ben alakult meg.

A hazai örmények elmagyarosodásuk mértékében jelentek meg a magyar közéletben. A XVIII. század végéig egyetlen magasabb rangú közigazgatási tisztviselő sem került ki közülük. A XIX. század első felében két főispán, a második felében négy főispán és három miniszter volt örmény származású. Számarányukat messze meghaladóan adtak kiváló személyiségeket a magyarságnak. Családonként csak egy-egy nevesebb személy föllevevénél megismerhetjük a magyar örmény neveket is. Miniszterek kerültek ki a Dániel, a Gajzágó, a Gorove, a Kristóffy és a Lukács családból. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai közül ör-

mény volt a drámaíró Csiky Gergely (1842—1891), Gorove László (1780—1839) író, Jakabffy Elemér (1881—1963) nemzetiségi politikus, a történétíró Karácsonyi János (1858—1929) és még sokan mások. Örmény volt Korbuly Imre (1844—1876) jogász professor és Korbuly Mihály (1868—1939) vegyész mérnök — a Halélettani és Szennyvíztisztító Állomás alapítója —, Lukács Móricz (1812—1881), az Eötvös József körül csoportosult reformellenzék neves társadalmi, közgazdasági és politikai tanulmányírója, Pattantyús Ábrahám Géza (1889—1956), a budapesti Műszaki Egyetem Kossuth-díjas professzora, Zolnai (Tömlő) Gyula (1862—1949) nyelvész-professor — s sok nevet sorolhatnánk még a tudományos, az irodalmi és a művészeti életből is. Kiemelkedő életpályájú örmények emlékét őrzi tíz budapesti utcanév is: az *Avédik*, a *Bogdánffy*, a *Csiky*, a *Czetz János*, a *Dániel*, a *Donszky*, a *Hollósi*, a *Kövér*, a *Kiss Ernő* és a *Lázár Vilmos* utca neve.

Korbuly Domokos

Az 1733-ban alapított szamosújvári Salamon-templom freskója. Gábrus Zakariás festette 1841-ben a templomot alapító Simai-testvérekről, mint erről a freskó alatt látható örmény felirat is szól

A mozgó vizekben rejlő energiát a nagy esésű, sebesen haladó folyamokból érdemes kiaknázni. A lassú, alföldi folyók esetében ugyanis az amúgy is nagyon költséges vízerőműveken kívül annyi beruházásra (például nagyméretű duzzasztógátra, víztárolóra) van még szükség, hogy az így termelt elektromos áram már nem fizetődik ki. Mindez közismert és általában igaz. De csak általában, mert bizonyos körülmények között a lassú folyókat is érdemes „befogni” áramtermelésre. Hogy ez így van, arra a legjobb bizonyíték a Volga.

FOLYÓBÓL TÁROZÓTAVAK LÁNCOLATA

„Volga, Volga, szülőanyánk...” — száll ma is a régi dal, s a folyam ma is éppúgy ad éltető vizet, halat, miként régen. De aki akár csak néhány évtizeddel ezelőtt látta is utoljára, az sem ismerne rá. A Volga a szó eredeti értelmében már nem is nevezhető folyónak: *lassú áramú, mély tározótavak láncolatává* vált. Ez a hatalmas változás, átalakítás végső soron a villamos energia iránti egyre telhetetlenebb igénynek a szülőtte.

A Volga jellegzetesen *sík-sági*, sík vidéki folyam, még forrása is csak 228 m magasan van a tenger szintje fölött. Ezért átlagos esése km-enként mindössze 7 cm (ez a Jenyiszejen 20 és az Angarán 37 cm). Nincsenek rajta szűk sziklás völgyszakaszok sem, amelyek megkönnyítenék és olcsóbbá tennék a gátépítést s a folyó

felduzzasztását. A Volga ezekkel az adottságaival nem a legalkalmasabb folyam vízerőművek építésére. Hogy mégis az erőművek sokasága sorakozik rajta, arra a *komplex, sokirányú felhasználás* tette őt érdemessé. Így a vízerőművek nagy építési költségei *megoszlanak* a hajózás, az öntözés, az árvízvédelem és az energiatermelés között, és lehetővé teszik ezeknek az egymással összekapcsolódó feladatoknak *egyidejű és összességükben gazdaságos* megoldását. Ehhez a Volga esetében a *földrajzi helyzet*, az *éghajlat* is hozzájárult.

A Volga a Szovjetunió európai területének északnyugati részén ered, és kelet felé tartó felső folyása az erdők borította észak-orosz síkságot szeli át. Majd délnek fordul, és a száraz szttyeppvidéken halad át,